

*До спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12
у Національному педагогічному
університеті імені М. П. Драгоманова*

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора політичних наук, доцента
Пашиної Наталії Полікарпівни
на дисертацію **Балацької Олени Борисівни**
**«Культурні детермінанти актуалізації та трансформації насилля в
політичній сфері сучасного суспільства»,**
подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук
за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія
(політичні науки)

Соціально-політична дійсність демонструє, що політичне насилля є невід'ємною складовою людської історії. В усі часи люди вдавалися до примусових і силових методів реалізації своїх інтересів і вирішення суперечностей. І незважаючи на однозначно негативну морально-етичну оцінку насилля в будь-яких сферах – від міжособистісної до міжнародної, воно є частиною цивілізації і навряд чи може бути викорінене остаточно в далекосяжній перспективі. Однак його можна мінімізувати за допомогою застосування відповідних політико-культурних, політичних, правових механізмів, удосконалення миротворчих практик, продукування культури миру.

Насилля еволюціонує в часі, змінюються його форми й засоби. Сьогоднішні збройні конфлікти суттєво відрізняються від конфліктів минулих століть. Як правило, сучасні протистояння характеризуються відносно невеликою кількістю жертв, охоплюють менші території, однак, попри розповсюджену думку про зменшення кількості збройних протистоянь, їхнє число, навпаки, суттєво збільшилося за останні роки. Це надає підстави, спираючись на деякі положення теорії глобального хаосу, констатувати загальну дестабілізацію світового політичного простору, порушення геополітичного порядку, злам усталеної системи міжнародних відносин.

Отже, **актуалізація** проблеми політичного насилля як глобального деструктивного явища, яке, на жаль, пронизує політичні процеси на всіх рівнях і не піддається викоріненню в межах існуючих політико-правових систем, є своєчасною і необхідною для активізації подальшого наукового дискурсу стосовно позначених проблемних питань. На наукове осмислення цього кола проблем і спрямована дисертаційна праця Балацької Олени Борисівни «Культурні детермінанти актуалізації та трансформації насилля в політичній сфері сучасного суспільства», в якій наголошується на гострій необхідності комплексного дослідження новітніх викликів і загроз міжнародній і національній безпеці.

Наукова новизна результатів дослідження не викликає сумнівів. Зазначимо, що авторці вперше вдалося зробити комплексний аналіз феномена політичного насилля як політико-культурного явища. О. Б. Балацька зосереджує увагу на дослідженні його ціннісно-культурних детермінант, динаміки розповсюдження етнонаціональних, конфесійних, сепаратистських конфліктів, релігійного тероризму, особливостях сучасного збройного насилля в контексті посилення інформаційно-психологічної та доктринально-ідеологічної компоненти протиборства, аксіологічних засад стратегії мінімізації політичного насилля. Це зумовлює своєчасність та оригінальність дослідження, адже у вітчизняному науковому дискурсі наявний дефіцит розвідок з проблеми політичного насилля саме в ціннісно-культурному контексті.

Важливим аспектом новизни є аналіз детермінації політичного насилля на декількох рівнях – від глибинних психологічних причин агресії до інституційних і системних чинників його вкорінення в політичну структуру суспільства. Це дозволило дисертантці виокремити *два ієрархічно пов'язаних виміри реалізації насилля* в суспільно-політичній сфері – суб'єктивний та об'єктивний. Перший розкриває психологічні першоджерела виникнення деструктивної поведінки на рівні індивідуальної мотивації особистості, а саме як: несвідомий (інстинктивний) потяг до (само)руйнування; реакція на

несприятливі стимули й виклики середовища; вимушена поведінка фрустрованих індивідів (с. 43–56). Другий вимір демонструє, як насилля з форми індивідуальної чи групової поведінки перетворюється на колективну соціально-політичну діяльність, інституціоналізується як функціональна складова політичної системи та легітимізується на політико-системному та культурному рівнях. Це, як слушно зазначає дисертантка, «пов'язано із сутністю політичної сфери як поля змагання за реалізацію групових, корпоративних інтересів, функціональним призначенням політичної системи як структури з перерозподілу ресурсів і підтримання суспільного порядку, специфікою процесу владарювання й процесу управління» (с. 96). Такий багаторівневий підхід до аналізу природи й суспільної ролі політичного насилля надає цілісну картину його реалізації як суспільно-політичного та політико-культурного явища, від моменту зародження агресивної мотивації до вбудови в структуру політичної системи, й дозволяє чітко уявити собі його місце в політичному процесі.

За тією ж логікою пропонується й *авторська стратегія мінімізації політичного насилля*, обґрунтуванню якої цілком присвячений п'ятий розділ дисертації «Стратегічні напрями протидії політичному насиллю» (с. 386–350). Ця стратегія реалізується як на рівні індивідуальної й колективної політичної свідомості, так і в інституційно-процесуальному вимірі впровадження певних політичних практик. На базовому рівні вона передбачає цілеспрямоване культивування особливої системи цінностей, яка уможлиблює безконфліктне існування плюрального суспільства. Стрижнем цієї системи є безумовний пріоритет індивідуальних і групових прав і свобод, зокрема й усього різноманіття суспільних меншостей, толерантність і консенсус, які, як обґрунтовує дисертантка, «здатні інтегрувати суспільство в непримусовий, ненасильницький спосіб, подолати фрагментованість і гострі суперечності» (с. 349). Наступним рівнем є запровадження і вдосконалення конкретних миротворчих механізмів, спрямованих як на попередження потенційного

насилля, так і на врегулювання вже актуалізованих конфліктів, а також усунення їхніх наслідків.

Досить прогресивним здається поглиблене розкриття змісту поняття «*непряме насилля*». Погоджуємося з О. Б. Балацькою щодо запропонованого нею розширеного тлумачення категорії «політичне насилля» як поєднання фізичного й нефізичного тиску в контексті чого непряме насилля визначається як «несиловий (нефізичний) вплив на об'єкт (індивіда, групу, суспільство) всупереч його волі, потребам чи інтересам із заподіянням шкоди з метою досягнення політичних цілей» (с. 248). Від себе лише додамо, що оскільки, за слушним зауваженням дисертантки, непряме насилля може становити самодостатній, альтернативний засіб впливу на суспільство, це актуалізує нагальну потребу в удосконаленні системи інформаційної безпеки держави, що потребує ґрунтовних наукових досліджень і відповідних реформ з урахуванням досвіду розвинутих країн.

До сильних сторін роботи слід віднести здійснений О. Б. Балацькою аналіз засад *групової ідентичності* як базового підґрунтя суспільного консенсусу чи конфліктності. Цілком погоджуємося з авторкою, що різноманітність моделей ідентичності в межах однієї держави (наприклад, у регіональному вимірі) посилює конфліктогенний потенціал суспільства й заважає його консолідації. А неефективна державна політика, спрямована не на усунення протиріч, а навпаки, на їх поглиблення або, як у випадку російсько-українського конфлікту, цілеспрямоване агресивне втручання третьої сторони можуть призвести до суспільної поляризації та розгортання внутрішнього конфлікту, інспірованого ззовні. У зв'язку з цим дослідниця слушно наголошує, що «соціокультурні протиріччя відіграють дестабілізуючу роль в контексті російсько-українського конфлікту, адже російська агресія відбувається в умовах наявних суперечностей в українському суспільстві, пов'язаних із геополітичними й соціокультурними розбіжностями» (с. 284).

Привертає увагу широка *джерельна база* дослідження, яка складається з 3471 позиції й містить актуальний теоретичний та емпіричний матеріал. В

основу роботи було покладено значну кількість першоджерел, а саме праці: П. Альтера, Х. Арендт, З. Бжезінського, П. Бурд'є, Ю. Габермаса, Ф. Гаєка, Й. Галтунга, Т. Гарра, С. Гантінгтона, Дж. Гатчінсона, Й. Гердера, А. Гітлера, Л. Грінфелд, Л. Гумпловича, Д. Істона, К. Каутського, В. Леніна, Мао Цзедуна, К. Маркса, Дж. Міршаймера, Ш. Морраса, Б. Муссоліні, Д. Норта, Ф. Оппенгеймера, Т. Парсона, Дж. Пламенаца, В. Райха, Ф. Ратцеля, Е. Сміта, З. Фрейда, Е. Фромма, Ф. Енгельса та інших.

Серед наукового доробку вітчизняних авторів провідного значення для осмислення запропонованої проблематики та реалізації завдань дисертаційної роботи набули дослідження в царині політико-культурної сфери, її впливу на політичні процеси, еволюції сучасного політичного насилля. Серед них праці щодо тенденцій і ризиків демократизації, зв'язку трансформаційних процесів із політичною культурою і свідомістю (О. Бабкіна, Н. Латигіна), ціннісно-ідеологічних основ суспільно-політичного буття (В. Денисенко), феномена «м'якої сили» (В. Горбатенко), феномену інформаційного насилля та принципів сучасного інформаційного протиборства (О. Дзьобань, Я. Жарков, В. Остроухов, В. Петрик, В. Пилипчук, Г. Почепцов), сепаратизму як політико-правового та етнокультурного явища (С. Денисюк, В. Дівак, В. Корнієнко, О. Кресін, О. Недавніа, В. Панібудьласка, І. Рафальський, О. Цебенко, В. Явір), геополітичної та культурно-цивілізаційної приналежності України та етнополітичних процесів в українському суспільстві (М. Дорошко, І. Курас, М. Михальченко, Л. Шкляр, Н. Шпакова), закономірностей формування та характеру політичної та культурно-цивілізаційної ідентичності українського суспільства (О. Бабкіна, В. Корнієнко, М. Остапенко, Н. Пашина), трансформації сучасного політичного насилля (Р. Войтович, С. Сірий, С. Телешун, О. Феденко, Л. Чекаленко), засад та чинників російсько-українського конфлікту (О. Шевченко) тощо.

Слід відзначити, що, крім **науково-теоретичного сенсу**, який полягає в комплексному опануванні проблеми політичного насилля з наголосом на

ціннісно-культурних аспектах його прояву, робота має і **практичне значення**. Положення й висновки дисертації можуть бути використані для аналітичного й прогностичного осмислення динаміки й тенденцій подальшого перебігу і розповсюдження збройних конфліктів та інших форм політичного насилля, розробки стратегій протидії цим негативним тенденціям, превентивного вирішення існуючих протиріч до етапу їхньої ескалації, передбачення негативних наслідків протиборств, відстеження змін у засобах воєнно-політичного протистояння. Матеріал, представлений у дослідженні, проблемні питання, які підіймає авторка, зроблені висновки й результати сприяють активізації діалогу щодо базових засад і конкретних механізмів, які необхідно впроваджувати на шляху демократичної модернізації суспільства, його консолідації на ґрунті толерантності й консенсусу, формування неконфліктного внутрішньодержавного й міжнародного середовища. Практичне застосування положень дисертації можливе і в навчальному процесі при підготовці спеціалістів у політичній, культурній, військовій, безпековій галузях.

У цілому позитивно оцінюючи науковий рівень дисертаційного дослідження О. Б. Балацької, окреслимо деякі дискусійні положення й зауваження, що потребують уточнень:

1. Ретельний аналіз засад протилежних ідеологічних доктрин як ціннісно-культурного базису, що зумовлює вибір вектору суспільно-політичної діяльності або в бік відтворення насильницьких практик, або в напрямі формування культури ненасилля й консенсусних форм соціальної взаємодії, є однією із сильних сторін роботи. Максимальне вираження цієї дуальності дисертантка здійснює через протиставлення ліберальної й тоталітарної світоглядних систем, що виступають полярними квінтесенціями зазначених протилежних позицій. Такий підхід здається цілком логічним і доцільним. Однак для розширення кола наукового дискурсу щодо ролі ідеологічного чинника в системі детермінації колективного насилля в політичній сфері, доречним, на наш погляд, було б розкриття найсучасніших

тенденцій розвитку ідеолого-доктринальної сфери. Зокрема, дисертацію доповнив би більш повний аналіз ролі гібридних ідеологій, або постідеологій (крім неоевразійства, дослідженню якого авторка приділила значну увагу), як таких, що становлять вагому частку сучасного політико-культурного поля.

2. Згідно з об'єктом (феномен насилля в політичній сфері сучасного суспільства)й предметом (ціннісно-культурні детермінанти актуалізації та трансформації політичного насилля) дослідження головний зміст роботи складає визначення культурних чинників, що впливають на рівень політичного насилля в суспільстві. Поставлена мета була цілком реалізована, про що свідчить ретельне вивчення культурно-цивілізаційних засад інтенсифікації політичного насилля, релігійних та етнокультурних складових конфліктів, висвітлення дуальної ролі ідеологічного фактора, розробка стратегії мінімізації насилля, побудованої на політико-культурному підґрунті. Водночас, убачається за доцільне поглибити аналіз взаємовпливу культурного фактора та інших чинників, також визначених у дисертації (політичних, геополітичних, економічних, соціальних, екологічних), тим самими окресливши цілісну систему взаємопов'язаних детермінант, особливо в аспекті глобалізації суспільно-політичного простору.

3. Значну увагу в дослідженні приділено аналізу ціннісно-ідеологічного підґрунтя російсько-українського конфлікту, що відображено у відповідному підрозділі (п. 4.3. «Соціокультурний і геополітичний виміри політичного насилля: на прикладі російсько-українського конфлікту»). З'ясовано, що російська агресія в Україні є частиною стратегічного експансіоністського геополітичного курсу Російської Федерації, який вона реалізує в країнах, що входять до зони її привілейованих інтересів. Разом із цим обґрунтовано, що найбільший успіх воєнно-політичні та інформаційні стратегії агресора мали в регіонах, де був виражений конфлікт політико-культурних ідентичностей, що позначилося на схильності певних верств громадян до сприйняття російської пропаганди та на їхньому геополітичному виборі. Проте зроблений аналіз ціннісних засад конфлікту доцільно було б доповнити наведенням прикладів

застосування конкретних інформаційних та інформаційно-психологічних технологій, що використовувалися (та продовжують використовуватися) під час цього протистояння, таких як: кібератаки, розповсюдження комп'ютерних вірусів, використання комп'ютерних ботів, радіоелектронне придушення, інформаційне шпигунство, спотворення інформації, інформаційні вкидання тощо.

4. Одним із чинників дестабілізації суспільно-політичного середовища, зокрема в країнах Європи, визначені міграційні потоки, що посилюються у зв'язку із загостренням збройних конфліктів в Іраку та Сирії. На нашу думку, бажано було б розвинути це положення й дослідити вплив хвиль міграції на суспільства країн-реципієнтів. Крім того, в аспекті вивчення ціннісно-культурних факторів політичної взаємодії соціально-політичних спільнот, наукову цінність становитиме розкриття процесів, моделей і чинників інтеграції/деінтеграції біженців до нового суспільного середовища як носіїв іншої культурно-цивілізаційної парадигми.

5. У подальших наукових дослідженнях заради всебічного охоплення предметного поля варто було б визначити чинники активізації радикально-екстремістських доктрин і рухів, що, як слушно зазначено в роботі, є однією з небезпечних тенденцій сьогодення. Так, в дисертації надається аналіз діяльності ультраправих сил в Європі, здебільшого на прикладі французької партії «Народний фронт». При цьому суттєво доповнив би дослідження більш детальний розгляд політичної платформи й діяльності таких політичних сил, як ультраправа націоналістична Австрійська партія свободи, угорська партія «Йоббік», «Партія свободи» в Нідерландах, «Котлеба – Народна партія Наша Словаччина», «Золотий світанок» у Греції та інші.

6. З метою конкретизації та усталення понятійно-категоріального апарату дослідження радимо чіткіше визначити поняття «національна ідентичність», «культурна ідентичність», «громадянська ідентичність», «політична ідентичність».

Зважаючи на складність і багатоаспектність предмета дослідження, наведені міркування не впливають на високу оцінку дисертації О. Б. Балацької і не знижують її наукової і практичної цінності. Висловлені побажання спрямовані на активізацію подальшого наукового пошуку в межах заявленої проблематики.

Таким чином, робота характеризується актуальністю, завершеністю, маю беззаперечну наукову цінність. Дисертація відповідає паспорту обраної спеціальності, виконана на належному теоретико-методологічному рівні, апробована на авторитетних наукових заходах, основні ідеї та висновки висвітлені в численних публікаціях високого наукового рівня, які цілком відповідають змісту дисертації. Основні наукові положення дисертаційної праці повністю відображено в авторефераті.

Представлена до захисту дисертація **Балацької Олени Борисівни «Культурні детермінанти актуалізації та трансформації насилля в політичній сфері сучасного суспільства»** є оригінальним науковим дослідженням, яке містить раніше не захищені наукові положення та обґрунтовані результати в галузі політичної науки, отримані автором самостійно.

Таким чином, дисертаційне дослідження О. Б. Балацької відповідає вимогам МОН України, викладеним у «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а здобувачка **Балацька Олена Борисівна** заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія (політичні науки).

ОФЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ –

доктор політичних наук, доцент
в. о. завідувача кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету

Н. П. ПАШИНА

